
TÉRTÖRTÉNET

A CSEHSZLOVÁK ÁLLAM ELSŐ FELBOMLÁSÁ- NAK (1938–39) REGIONÁLIS VONATKOZÁSAI

(Regional Aspects of the Disintegration
of the First Czechoslovak State)

GULYÁS LÁSZLÓ

Kulcsszavak:

Csehszlovák állam csehszlovákizmus többnemzetiségű állam regionális különbségek

A szerző tanulmányában a csehszlovákizmus eszmei talaján 1918-ban megszületett Csehszlovákia gazdasági, etnikai jellemzőit, a többnemzetiségű létből fakadó problémákat mutatja be. A cseh és szlovák nemzet közös államaként létrejött Csehszlovákia deklaráltan nemzetállamként született meg – a csehszlovák nemzet államaként –, miközben valójában többnemzetiségű állam volt, ezt az ellentmondást a csehszlovákizmus fikciójával próbálták meg feloldani. Az egységes csehszlovák nemzetről kialakított, célszerűségi szempontok alapján létrehozott fikció azonban számos problémát okozott a csehek és szlovákok viszonyában, mely problémák végigkísérték az első Csehszlovák Köztársaság történetét, majd 1938–39-ben a csehszlovák állam felbomlásához vezettek.

Bevezetés

1918-ban a Masaryk által kidolgozott csehszlovákizmus eszmei talaján megszületett a cseh és a szlovák nemzet közös állama, Csehszlovákia, amely alig húsz éves fennállás után 1938–39 folyamán elemeire hullott. Így jöhetett létre 1939-ben a „független” szlovák állam. Bár 1945 után a nemzetközi helyzet alakulása lehetővé tette a csehszlovák állam újjászületését, a szocialista érában a szlovákok részéről továbbra is a csehszlovákizmus elutasítása volt a jellemző. Miután 1989-ben Charles Gati szavaival élve „füstbe ment” a kelet-közép-európai szocialista tábor, számos Közép-Európával foglalkozó történész és szakértő úgy gondolta, hogy Csehszlovákia a térség egyik stabil pontja marad. Sőt abban bíztak, hogy Csehszlovákia a demokratikus átmenet modelljéül szolgálhat a többi soknemzetiségű poszt-kommunista ország (elsősorban a Szovjetunió és Jugoszlávia) számára. A szakértők számításai azonban nem váltak be, a csehszlovák állam gyorsan – 1993-ban – szét-esett két önálló államra.

Azaz a csehszlovák állam alig több mint hetvenéves fennállása alatt két ízben is elemeire hullott. Úgy véljük, hogy a csehszlovák állam kétszeri szétesésével a regionális tudománynak kiemelten kell foglalkoznia, hiszen a csehszlovák állam történetének ilyen irányú vizsgálata közelebb vezethet bennünket a közép-európai regionalizmusok megértéséhez.

Egyrészt oly módon, hogy segít feltárni a regionális etnikai nacionalizmusok mozgatórugóit, motivációit. Hiszen Közép-Európában a kulturális, nyelvi és etnikai különbségek mindig keveredtek más tényezőkkel (gazdasági fejlettségi különbségek, földrajzi sajátosságok).

Másrészt segít elkülöníteni a regionalizmus integratív, autonomista és dezintegratív változatát.

A csehszlovák állam fennállásának első húsz évében az alábbi volt az alapkérdés: Hogyan lehet Szent István és Szent Vencel országrészeit összeilleszteni?

Erre a kérdésre a csehszlovák politikai elit nem tudott helyes választ adni, és így az állam 1938–39 folyamán szétesett.

Tanulmányunkban ezen ún. első széteséséhez vezető út néhány jellemzőjét kívánjuk feltárni.

Csehszlovákia regionális problémái

Az újonnan létrejövő Csehszlovákia határai közé került különféle területek azelőtt sohasem alkottak egységes államot. Jelen esetben az Osztrák–Magyar Monarchiát nem tekintjük egységes államnak, hiszen a cseh tartományok államjogilag Ausztriához, míg az egykori Felvidék a Magyar Királysághoz tartozott, ezért az új állam vezetőinek legfontosabb feladata az volt, hogy megteremtsék az új állam politikai egységét, majd erre alapozva közigazgatásilag és gazdaságilag is hosszú távon működőképesse tegyék államukat.

Véleményünk szerint ez a kihívás egyértelműen arról szólt, hogyan képes a két világháború közötti csehszlovák politikai elit az új állam regionális különbségeit kezelni. Képes-e a különféle régiókból egységes államot teremteni, avagy a centrifugális erők szétszakítják államukat. Ennek megfelelően jelen alfejezet első részében megvizsgáljuk a csehszlovák állam kiinduló alapadottságait (előnyök és hátrányok számbavétele), majd a második részben feltárjuk, hogy Szlovenszko (vagyis az egykori Felvidék) regionális fejlődését hogyan befolyásolták az egységes csehszlovák állam megteremtésére irányuló törekvések.

A csehszlovák állam adottságai, avagy előnyök és hátrányok

Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai közül a legkedvezőbb gazdasági helyzetből Csehszlovákia indult. Területét nem rohanták le és nem pusztították el a háború alatt. A volt Monarchia gazdasági potenciáljának aránytalanul nagy hányada esett az újonnan létrejött Csehszlovákiára. A különféle szerzők adatai néhány ponton eltérnek egymástól, de többségükben egybehangzóan állítják, hogy a Monarchia osztrák tartományai ipari kapacitásának mintegy 70%-a Csehszlovákiához került. Ezen belül a feketeszén-bányászat 75%-a, a barnaszénttermelés 63%-a, a vasipar 60%-a, a vegyészet 75%-a, a textil- és építőipar 75–80%-a, az üveg-, illetve cukoripar több mint 90%-a maradt Csehszlovákiában (*Rechcigl* 1968; *Pryor* 1973;

Lengyel 1980; Berend–Ránki 1987). Ráadásul a Felvidékkel Csehszlovákiához került a történelmi Magyarország iparának 20% is (Vadkerty 1993).

Csehszlovákia a Monarchia népességének mintegy 28%-át örökölte (13,6 millió főt), de a Monarchia ipari népességének közel 45%-a került csehszlovák területre (Lengyel 1980).

Az első világháború előtt az egy főre jutó cseh nemzeti jövedelem megközelítette a németet, hozzávetőleg megegyezett az osztrákkal (Pryor 1973).

Megállapíthatjuk, hogy az újonnan létrejött köztársaság anyagi-gazdasági feltételrendszere igen kedvező induló adottságokkal rendelkezett. Területén összpontosult az egykori Monarchia iparának kétharmada, lakosságának azonban csak negyede. Ráadásul elegendő jó minőségű termőfölddel is rendelkezett.

„Nincsen rózsza tövis nélkül” – tartja a mondás, ami az újszülött Csehszlovákiára, annak anyagi-gazdasági feltételrendszerére is igaz. A fentebb felsorolt előnyök mellett a csehszlovák állam már létrejöttének első percétől két súlyos belső ellentmondással küszködött:

- Az új államot alkotó területek között kirívó gazdasági különbségek voltak.
- Ráadásul ezek a különbségek jelentős mértékben nemzetiségi különbségek is megjelentek.

Véleményünk szerint ez a két ellentmondás a csehszlovák állam alapproblémája, ezért indokolt részletes vizsgálatuk.

A gazdasági élet kiinduló feltételei

Csehszlovákia gazdaságának színvonala és profilja a köztes-európai térségben a két világháború között a legmodernebbnek számított. Csehszlovákiában a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya a legalacsonyabb, az iparban dolgozók aránya pedig a legmagasabb volt a két világháború közötti köztes-európai államok közül.¹

1. TÁBLÁZAT

*Csehszlovákia lakosságának gazdasági szektorok szerinti megoszlása
(Distribution of the Czechoslovak Population by Economic Branch)*

Gazdasági szektor	1921		1930	
	fő	%	fő	%
Mező- és erdő-gazdálkodás, halászat	5 385 790	39,57	5 101 614	34,64
Ipar, kézműipar	4 601 098	33,80	5 146 937	34,94
Kereskedelem, bankok	787 243	5,78	1 094 468	7,43
Közlekedés, hírközlés	590 670	4,33	715 841	4,86
Katonaság	159 853	4,33	193 463	1,31
Háztartási alkalmazott	173 428	1,27	183 814	1,25
Egyéb	1 250 792	9,19	1 479 336	10,04
<i>Összesen</i>	<i>13 613 172</i>	<i>100,00</i>	<i>14 729 536</i>	<i>100,00</i>

Forrás: Rothschild (1974) alapján.

Az 1. táblázatban bemutatott, Csehszlovákia egészére vonatkozó megállapítások azonban elfedik azt a tényt, hogy az ország egyes területei között óriási fejlettségbeli különbségek voltak. Ezeket a regionális fejlettségbeli különbségeket mutatják meg az alábbi táblázatok:

2. TÁBLÁZAT

A különböző gazdasági szektorokban foglalkoztatottak tartományok szerinti megoszlása 1921-ben

(Distribution of Employees by Economic Branch in the Different Regions [1921])

Gazdasági szektor	Csehország	Morvaország és Szilézia	Szlovákia	Kárpátalja
	%			
Mező- és erdőgazdálkodás, halászat	29,69	35,27	60,63	67,63
Ipar, kézműipar	40,55	37,79	17,43	10,41
Kereskedelem, bankok	6,87	5,30	4,14	4,66
Közlekedés, hírközlés	5,58	4,97	3,53	2,47
Szabadfoglalkozásúak, tisztviselők	6,08	5,44	5,01	4,37
Egyéb	11,23	11,23	9,26	10,48
<i>Összesen</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>

Forrás: Rothschild (1974) alapján.

3. TÁBLÁZAT

A városi és a falusi lakosság megoszlása, és az írástudatlanság tartományok szerinti megoszlása 1921-ben

(Distribution of Urban, Rural and Analphabet Population by Regions in 1921)

Tartomány	Városi lakosság	Falusi lakosság	Írástudatlanság (6 éves kor felett)
	%		
Csehország	22,3	77,7	2,10
Morvaország	21,9	78,1	1,49
Szilézia	15,9	84,1	Nincs adat
Szlovákia	11,1	88,9	8,16
Kárpátalja	11,1	88,9	30,88
Csehszlovákia	18,9	81,1	4,06

Forrás: Saját szerkesztés Rothschild (1974) alapján.

Összehasonlítóképpen bemutatjuk Köztes-Európa néhány egyéb országának analfabétizmussal kapcsolatos mutatóit.

4. TÁBLÁZAT

Az analfabéta lakosság aránya Köztes-Európában
(Rate of the Analphabet Population in Central-Europe)

Ország	Írástudatlanság	Ország	Írástudatlanság
		%	
Németország	4,0	Albánia	85
Ausztria	6,0	Románia	50
Szlovénia	7,0	Szerbia	40
Magyarország	10,0	Bulgária	32
Csehszlovákia	4,06	Lengyelország	32

Forrás: Saját szerkesztés Rónai (1993) alapján.

A táblázatokból erős regionális különbségek, pontosabban egy háromosztatú Csehszlovákia képe bontakozik ki előttünk:

- A nyugati régió (Csehország, Morvaország és Szilézia) minden fontosabb dimenzióban (ipari foglalkoztatottak aránya, városi lakosok aránya, írástudatlanság mértéke) az ország legfejlettebb része. A fejlett európai országnak számító Németország, illetve Ausztria adatainak megfelelő szintet mutat.
- Ezzel szemben Kárpátalja a legelmaradottabb. Különösen meglepő adat a 30%-os írástudatlanság. Ez sokkal közelebb esik az elmaradott balkáni országok szintjéhez, mint a német vagy osztrák szinthez.
- A fejlett nyugati régió és az elmaradott Kárpátalja között található Szlovákia fejlettsége. Az írástudatlanság dimenziójában inkább a nyugati régióhoz áll közelebb, viszont a gazdaság szerkezetében és a falusi/városi lakosság arányában inkább Kárpátaljához hasonlít.

Etnikai megosztottság, avagy nemzetállam kontra többnemzetiségű állam

A Csehszlovák Köztársaság deklaráltnan nemzetállamként alakult meg – a csehszlovák nemzet államaként –, de valójában többnemzetiségű államalakulat volt. Ezt jól mutatja a következő táblázat:²

5. TÁBLÁZAT

Csehszlovákia etnikai megoszlása (anyanyelv szerint)
(Ethnic Distribution of Czechoslovakia [by Mother Language])

Anyanyelv	1921-es népszámlálás		1931-es népszámlálás	
	fő	%	fő	%
Csehszlovák	8 760 937	65,51	9 688 770	66,91
Német	3 123 568	23,36	3 231 688	22,32
Magyar	745 431	5,57	691 923	4,78
Rutén (ukrán)	461 849	3,45	549 169	3,79
Héber és jiddis	180 855	1,35	186, 642	1,29
Lengyel	75 853	0,57	81 737	0,57
Egyéb	25 871	0,19	49 636	0,34
<i>Összesen</i>	<i>13 374 364</i>	<i>100,00</i>	<i>14 479 565</i>	<i>100,00</i>

Forrás: Rothschild (1974) alapján.

Jól kiolvasható a fenti táblázatból, hogy a „csehszlovák nemzetállam” állampolgárainak egyharmad része (1921-ben 34,3%-a, 1931-ben 32,7%-a) valamely nemzeti séghez tartozott. Vagyis a csehszlovák állam esetében a nemzetállam elnevezés erősen kétségessé válik, helyesebb volna a multietnikus állam elnevezést használni. Ráadásul Rothschild táblázata összeállításakor elfogadta azt a két világháború között követett hivatalos csehszlovák statisztikai gyakorlatot, hogy a csehszlovák statisztikusok nem voltak hajlandók a cseh és a szlovák nemzet adatait egymástól elkülönítve részletezni. Úgy véljük érdemes egy cseh/szlovák bontású táblázatot is megvizsgálnunk.³

6. TÁBLÁZAT

Csehszlovákia etnikai megoszlása (anyanyelv szerint)
(Ethnic Distribution of Czechoslovakia [by Mother Language])

Anyanyelv	1921-es népszámlálás		1931-es népszámlálás	
	Fő	Az össz- lakosság %-ában	Fő	Az össz- lakosság %-ában
Cseh	6 831 618	52,52	7 426 284	53,03
Szlovák	1 968 100	15,13	2 295 809	16,39
Csehszlovák összesen	8 799 717	67,65	9 722 093	69,42
Csehszlovákia teljes lakossága	13 006 604	100,0	14 004 179	100,0

Forrás: Saját szerkesztés Gyurgyík (1993, 21) alapján.

A Masaryk és Benes által vezetett első világháború alatti külföldi emigráció programjában már igen korán megjelenik a csehszlovákizmus fogalma (Gulyás 1996; 2000).

Edvard Benes 1916-ban Párizsban kiadott „Détruisez l’Autriche–Hongrie” – magyarul⁴ „Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot” – politikai pamfletjében –, amely gyakorlatilag az emigráció első programja volt – tudatja a világgal, hogy: „A csehszlovákok – vagy egészen egyszerűen a csehek – két elemből állnak: a hét milliónyi csehből, akik Csehországban, Morvaországban és Sziléziában élnek, és a három milliónyi szlovákból, akik Magyarország északi részén, a Morva és a Duna összefolyásától a Felső-Tiszáig laknak... az egyazon nemzet két ágának ugyanaz a kultúrája, ugyanaz a nyelve és ugyanaz a történelme: a szlovák dialektus alig tér el a csehtől.”⁵

A csehszlovákizmus jegyében született meg az új állam ún. Első Törvénye, 1918. október 28-án, melynek preambuluma így hangzik: „Létrejött az önálló csehszlovák állam. Hogy az eddigi jogrend folyamatossága az új helyzetben megmaradjon, hogy ne keletkezzenek zavarok, és szabályozva legyen az új állami létre való zavartalan átállás, a Nemzeti Bizottság, mint az állami szuverenitás megvalósítója, a csehszlovák nemzet nevében elrendeli...” (idézi Gyönyör 1992, 129).

Fontosnak tarjuk felhívni a figyelmet arra, hogy a szövegben mind az állam, mind a nemzet jelzőjeként a csehszlovák szó szerepel. Ez azt mutatja, hogy a csehszlovákizmus fikciója az új állam hivatalos ideológiájává vált. Azt az ellentmondást, hogy Csehszlovákia deklaráltan nemzetállamként született meg – a csehszlovák nemzet

államként –, miközben valójában *többnemzetiségű állam* volt, az ország alapítói – Masaryk és Benes – a csehszlovákizmus fikciójával próbálták meg feloldani. Az egységes csehszlovák nemzetről kialakított, célszerűségi szempontok alapján létrehozott fikció azonban számos problémát okozott a csehek és szlovákok viszonyában, mely problémák végigkísérték az első Csehszlovák Köztársaság történetét.

A problémakört még tovább bonyolította a többi kisebbség (németek, magyarok, lengyelek) földrajzi elhelyezkedése.

Mindezekből az alábbi fontos következtetések vonhatók le a Csehszlovák Köztársaságra vonatkozóan:

- Ha nincsen egységes csehszlovák nemzet, akkor a 6,8 milliónyi cseh mindössze az állam összlakosságának a felét (pontosan 52,52%-át) adta volna. A 3,1 milliónyi német az állam második legerősebb kisebbsége, míg az 1,9 milliónyi szlovák csupán a harmadik nemzet lett volna.
- A csehek és a szlovákok csupán együtt – azaz csehszlovák nemzetként –, érték el az új állam népszerűségének kétharmadát (1921-ben 65,51%-ot).
- Csehszlovákia polgárainak egyharmad része (1921-ben 34,3%-a, 1931-ben 32,7%-a) valamely más nemzetiséghez tartozott, tehát az állam egyértelműen *többnemzetiségű*.
- A nagy létszámú német (3,1 millió fő), magyar (745 ezer fő) és lengyel (75 ezer fő) kisebbség a stratégiai fontosságú határ menti területeken (Szudéta-vidék, Csallóköz, illetve a magyar határ mentén) tömörült.
- Négy csehszlovákiai kisebbségnek (lengyel, magyar, német, ukrán) saját anyanyelve volt, sőt közülük háromnak (lengyel, magyar, német) saját nemzetállama is volt, és az anyaországok folyamatosan támogatták őket (Ziedler 2001).
- Itt jegyezzük meg, hogy bár a Szudéta-vidék 1918 előtt a Monarchiához tartozott, az ottani németek 1918 után nem annyira Ausztriát, hanem inkább Németországot tekintették anyaországuknak.
- Ráadásul a németek az egykori Monarchia nyugati területein, illetve a magyarok a keleti területeken 1918 előtt az uralkodó nemzet szerepét töltötték be, így lélektanilag is nehezen viselték a kisebbségi létet.

Összefoglalva az eddig elmondottakat, Csehszlovákia megörökölte az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági kapacitásának jelentős hányadát. Jól mutatja ezt, hogy az új állam létének első pillanataitól kezdve a gazdaságilag fejlett európai államok közé tartozott, s az egy főre eső ipari termelés alapján a világranglista 15–16. helyén állt (Vadkerty 1993).

Ugyanakkor a csehszlovák állam egyes területei között komoly fejlettségbeli különbségek voltak. A területi adottságokból és a korábbi eltérő gazdaságfejlesztési tradíciókból adódó különbségek Csehszlovákiát három markánsan elkülönülő régióra osztották. Ráadásul ezek a regionális különbségek nemzetiségi differenciát is jelentettek, a fejlettebb és elmaradottabb területeken más nemzetek éltek.

A csehszlovák politikai elitnek azzal a problémával kellett szembenéznie, hogy a fentebb részletezett előnyöket (a Monarchia nyugati részének kedvező gazdasági

öröksége) jól ki tudja-e használni az állam veleszületett fogyatékoságainak (etnikai sokszínűség, regionális fejlettségbeli különbségek) ellensúlyozására.

Véleményünk szerint a csehszlovák politikai elitnek hármas feladatot kellett megoldania:

- I. Politikai síkon megoldani a csehszlovákizmus hivatalos ideológiává válásából fakadó szlovák-kérdést (lásd szlovák autonómia törekvések).
- II. Szintén politikai síkon kezelni a kisebbségeket, azaz biztosítani a németek, a magyarok és a lengyelek lojalitását a csehszlovák államhoz.
- III. Egy olyan gazdaságpolitika kidolgozása és végrehajtása, amely lehetővé teszi a hagyományosan ipari, illetve agrár dominanciájú régiók közötti organikus gazdasági kapcsolatok kiépítését és a regionális egyenlőtlenségek kompenzálását.

Terjedelmi kereteink miatt az I. és a II. kérdésre jelen tanulmányban nem térünk ki. Így következő alfejezetünkben a III. kérdéskört vizsgáljuk meg részletesen.

Szlovenszkó problematikája és a csehszlovák állam

Mint láthattuk az új csehszlovák állam gazdasági téren kedvező helyzetből indult, jól mutatja ezt, hogy 1921-ben, amikor az osztrák és magyar termelés még alig-alig tudott kiemelkedni válságos helyzetéből, a csehszlovák ipar már a háború előtti termelés 70–80%-át termelte (Pryor 1973). 1918 előtt a cseh (és persze az osztrák) ipar termékeinek jelentős része – például a textilárúk exportjának háromnegyed része – a Monarchia agrár területein talált piacra. Ezzel párhuzamosan az agrár területek termékeit – például a magyar gabonát és lisztet, a magyar export 90%-át – az osztrák cseh területek vették fel (Berend–Ránki 1976).

Illés Iván értékelése szerint a Monarchia 50 milliós piaca tette lehetővé a cseh ipar dinamikus fejlődését, éppen úgy, ahogy ez biztosított a magyar agrárfejlődés számára is piacot (Illés 2002). 1920 után a Monarchia utódállamai a régi egységes gazdasági keretektől kiszakadva egyoldalú termelőkapacitásokkal rendelkeztek. Nézzünk erre két példát:

- 1) Csehszlovákia az ipari kapacitások túlzottan nagy hányadát örökölte, de a mezőgazdasági termékekből behozatalra szorult.
- 2) Magyarország jelentős plusz mezőgazdasági kapacitásokkal rendelkezett, miközben az ipar terén számos nyersanyag hiányával küszködött.⁶

Megállapíthatjuk, hogy a létrejövő új „nemzetállamok” egyik legfontosabb problémája a birodalmi piacok elvesztése, azaz a piac hiánya volt. Elméletileg ezeknek a problémáknak a megoldására két gazdaságpolitikai lehetőség adódott:

- 1) Kereskedelem-politikai együttműködés, vagyis az 1918 előtti gazdasági rendszer újjáépítése.
- 2) Fokozott gazdasági nacionalizmus, azaz a régi gazdasági szálak kettészakítása és az önellátásra való berendezkedés, tehát az autarchia.

A térség összes országa protekcionista intézkedésekkel (behozatali tilalmi rendszabályok igénybevételével) az elzárkózás útját választotta (*Berend–Ránki* 1976).

A korábban összetartozó területek között vámfalak emelkedtek, időszakonként az egyes országok között kifejezett vámháború dúlt. Meg kell jegyeznünk, hogy csehszlovák részről mezőgazdasági protekcionizmus, magyar részről az ipari termékek állami védelme árnyékolta be a két ország gazdasági kapcsolatait, és ebből szinte logikusan következett a vámháború (*Romportlová* 1988). A hagyományos kereskedelmi kapcsolatok gyengülését jól mutatja, hogy Csehszlovákia háború utáni 52%-os közép-európai országokba irányuló kivitele 1924-re 37%-ra, 1929-re pedig 31%-ra esett vissza (*Arató* 1977).

A fentiekben behelyeztük Csehszlovákia gazdaságát a versailles-i békével létrejövő új köztes-európai gazdasági viszonyokba. Ennek összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a csehszlovák gazdaság problémája a viszonylagos túliparosodottság, pontosabban szólva a hagyományos piacoktól való elszakadás, az export lehetőségek beszűkülése volt (*Pryor* 1973). Ezen problémát tovább bonyolította az ország egyes régiói közötti óriási fejlettségbeli különbség. Lengyel György szerint a hagyományosan ipari (durván leegyszerűsítve Csehszlovákia nyugati része), illetve agrár dominanciájú régiók (értsd Szlovákia és Kárpátalja) között elvileg megvolt az organikus gazdasági kapcsolatok kiépítésének, s a fokozatos kiegyenlítődségnek a lehetősége (*Lengyel* 1980). Ezen alternatíva megvalósulása Szlovenszko komoly fejlődését, illetve a csehszlovákiai regionális különbségek bizonyos fokú kiegyenlítődsét eredményezte volna.

Kijelenthetjük azonban, hogy a húszas évek szlovenszkoí gazdasági életében nem ez a tendencia bontakozott ki, a régió a fejlődés helyett a hanyatlás állapotába került. Ennek oka, hogy a gazdaságilag jóval erősebb cseh polgárság Csehszlovákia, és ezen belül Szlovenszko gazdasági életét saját érdekeinek megfelelően szervezte át.

Nézzük meg, hogyan történt ez a gazdasági élet négy legfontosabb szektora, az ipar, a mezőgazdaság, a pénzügyek és a közlekedés terén.

Ipar

Szlovákia a történelmi Magyarország ipari kapacitásának 20%-át örökölte meg. Ezen belül a papírgyártás 53,7%-át, a textilipar 33,6%-át, a bőrfeldolgozás 27,4%-át, a vasgyártás 26,9%-át (*Vadkerty* 1993). A cseh iparnak azonban nem volt szüksége erre az örökségre. A cseh polgárság a gyárak és ipari üzemek egész sorát építette le Szlovákiában. Seluczky adatai szerint a húszas években Szlovenszko-ban 250 vállalatot szüntettek meg, amelyek közel 30 ezer főt foglalkoztattak (*Seluczky* 1964). Ennek magyarázata egyszerű. A cseh ipar – melynek kapacitásai a Monarchia piacaihoz voltak méretezve – exportnehezségekkel küszködött, ezért a csehek a konkurens szlovákiai ipar visszaszorításával, leépítésével próbáltak piachoz jutni. Ennek érzékeltetésére néhány adat:⁷

- A barnaszén- és a vasércbányászat 1924-ben az 1913-as termelés alig egytizedét produkálta.
- 1920-ban a szlovákiai kohók adták a csehszlovákiai nyersvastermelés 10–12%-át, de 1930-ban már csak 2,7%-át. Ennek magyarázata, hogy több kohót (Krompa, Tiszolc, Zólyom) is bezártak.

- A losonci üzem 1918 előtt a történelmi Magyarország legnagyobb vetőgépgyára volt, 1920 után ez a gyár csak évente hat hónapot dolgozott és termékeinek egy része így is raktáron maradt.
- A három zománcédenygyár közül kettőt bezártak, a megmaradt füleki gyár 1300 munkásából ezret elbocsátottak.
- A pozsonyi robbanóanyag-gyártó cég (Dimat-Nobel) részlegeinek többségét áttelepítették Csehországba (a Pádubice melletti Semtinbe).
- Szinte teljesen megszűnt a szlovákiai gyufagyártás – csak Besztercebányán maradt egy üzem –, a termék egyedüli gyártója és forgalmazója a csehországi Soló vállalat lett.
- A szlovákiai gyapjúfeldolgozás szintén válságba került, a csehszlovák hadsereg Csehországban vásárol posztot.

Pénzügyek

Egy-egy ország, illetve régió gazdasági életének működését jelentős mértékben befolyásolta a pénzügyi politika. Kijelenthetjük, hogy a prágai kormány pénzügyi politikája hátrányosan érintette Szlovákiát, hely hiányában csupán felsorolásszerűen mutatjuk be ennek főbb megnyilvánulási formáit:⁸

- Az egyéneket érintő ún. kereseti adó Szlovákiában (és Kárpátalján) 10%-os, míg a cseh országrészekben 4%-os volt.
- A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adókulcsa Szlovákiában 6 és 20% között változott – ráadásul ezt még egy ún. pótlék is sújtotta –, míg a cseh országrészekben 10%-os volt, és nem volt pótlék.
- Míg Szlovákia az összadók 15%-át fizette be az államkincstárba, addig költségvetési részesedése csak 6%-os volt.
- Az állami beruházások esetében a beruházások 10%-a esett Szlovákiára, holott a lakosság 27%-a élt itt.
- 1918 után a magyar és az osztrák tőke kivonult Szlovákiából, és a szlovák tőke nem volt képes elfoglalni az ily módon keletkező űrt, ugyanis a hitel- és bankélet irányítása is a cseh pénzügyi intézetek privilégiuma lett. Ezt aztán alaposan ki is használták a cseh pénzügyi intézetek, a cseh országrészekben szokásos kamatlábaknál 30–40%-kal drágábban hiteleztek Szlovákiában. A magas kamatlábak ellen felszólalt a Szlovák Bankok Szövetsége is, de jelentős mérséklést nem tudtak kiharcolni.

Közlekedés

A gazdasági élet működtetésének másik fontos feltétele a korszerű közlekedés – elsősorban a vasúti közlekedés – megléte, illetve folyamatos fejlesztése. 1918 előtt a csehországi, morvaországi és a sziléziai vasúti hálózat kiépítésekor a Béccsel való kapcsolat megteremtése volt a cél, míg a Felvidék és Kárpátalja esetében a vasúti sínek – és persze közutak – Budapestre vezettek. Következésképpen a közlekedési

összeköttetés az új csehszlovák állam korábban Ausztriához, illetve Magyarországhoz tartozó részei között igen gyér volt.

A kelet–nyugati irányban hosszan elhúzódó Csehszlovákiában a gazdaság egy jól működő kelet–nyugati vasútvonalat igényelt volna. Ennek az igénynek csupán a Budapest–Párkány–Érsekújvár–Pozsony–Bécs, illetve a Kassa–Oderberg vonal felelt meg. A kelet–nyugati irányú vasúti összeköttetés 1938-ig csak részben valósult meg (*Vadkert* 1993).

Ráadásul a vasúti tarifák megállapítása is a szlovákiai gazdasági életet sújtotta. Szlovákia területén a vasúti teherszállítás tarifái 1932-ig 50%-kal magasabbak voltak, mint a cseh országrészekben. Ennek érzékeltetésére egy gyakorlati példa: a szállítási költség Prágából Kassáig kevesebb volt, mint Zsolnától Kassáig. Arató Endre számításai szerint ez a tarifa-különbözet 1926 és 1929 között 5 milliárd koronát tett ki, és ezt a szlovákiai ipar fizette (*Arató* 1977). A gazdasági élet fentiekben áttekintett három fontos területe (ipar, pénzügyek, közlekedés) esetében eddig nem differenciáltunk nemzetiségi szempontból Szlovákián belül. Ennek oka az volt, hogy úgy véljük a fentebb ismertetett diszkriminatív cseh gazdaságpolitika egyformán sújtotta az „államalkotó” szlovákokat és a kisebbségi magyarokat.⁹

A mezőgazdaság esetében mindenféleképpen meg kell mutatnunk a Szlovákián belüli nemzetiségi differenciát, mivel a Prágából irányított agrárpolitika – különösen a földreform – egyértelműen a szlovákiai magyarságot sújtotta és bizonyos szlovák érdekeket szolgált.

Mezőgazdaság

Az 1919. évi 215. számú törvény – az ún. lefoglalási törvény – zárta az ország összes nagybirtokát, meghatározta a földbirtok felső határát (150, illetve 250 ha) és több mint 4 millió hektár mezőgazdasági területet az összes területek 29%-át foglalta le a földreform céljaira.¹⁰

A nagybirtokok felosztásában jól megragadható a nemzeti elem. A történeti fejlődés következtében a nagybirtokosok döntő része cseh országrészekben német, míg a Felvidéken magyar volt, azaz a csehszlovák politikai elitnek nem a saját földjeit kellett kiosztania. Sőt a csehszlovák politikai elit a csehországi esetben nyíltan kimondta, hogy a földreform célja „megtorlása és jóvátétele” azoknak a vagyonekbeadásoknak, amelyek a fehérhegyi csata után következtek be. Szlovákia esetében a földreform egy csapással megszüntette a felvidéki magyar nagybirtokot. Gondoljunk bele, hogy a Pálffy-birtok 105 ezer, az esztergomi érseki és káptalani birtokok 47 ezer, a Coburgi-birtokok 83 ezer, az Andrássy-birtokok pedig 79 ezer hektár kiterjedésűek voltak 1918 előtt (*Szarka* 1993).

A másik nem kevésbé jelentős nemzeti motívuma a földreformnak a cseh és szlovák kolonizáció volt. Ennek lényege: szlovák, cseh vagy morva családok betelepítése magyar etnikai területre. Végrehajtója az Állami Földhivatal kebelében létesített Telepítési Ügyosztály volt, de a kormány engedélyezte az ún. magán jellegű telepítéseket is, mint például a Szlovák Liga akcióját.

Ölvedi János szerint Szlovákia magyarlakta területein 325 ezer hektár szántó és erdőterület került kisajátításra. Ebből a helybeli őshonos magyar szegényparasztság alig kapott többet, mint 20–21%-ot. A kiosztott terület 78–80 %-át a cseh és szlovák telepesek kapták (Ölvedi 1985). Hantos László szerint Szlovákia magyarlakta területein 130 280 ha területű földbirtokot sajátítottak ki (zömében szántót). Ebből a magyar igénylők 26 873 ha, vagyis alig 20%-ot kaptak (Hantos 1993). Vadkerty Katalin szerint a magyarok 22 320 ha kaptak (Vadkerty 1993).

A magyarok részesedésére vonatkozó adatok némileg eltérnek egymástól, de abban valamennyi szerző megegyezik, hogy a magyarok jóval kevesebb földhöz jutottak a földreform során, mint amennyi járt volna nekik (Haltenberg 1993).

A kolonizáció eredményében viszont valamennyi szerző között összhang van, eszerint: Szlovákia magyarlakta területein 2054 telepes birtok létesült, összesen 22 473 ha területtel (Arató 1977; Ölvedi 1985; Haltenberg 1993).

A kolonizáció célja az összefüggő magyarlakta vidék szétszabdalása, nemzetiségileg egységes jellegének megváltoztatása volt. Nem tekintjük véletlennek, hogy a legnagyobb kolóniák a szintiszta magyar Csallóközben és a Tiszaháton létesültek. Érsekújvártól Ógyallán át valóságos telepes-láncot hoztak létre egészen a Dunáig. Magában a Csallóközben huszonkettő telepes falut hoztak létre.

Külön ki kell emelnünk, hogy a telepes-községeket csakis jó minőségű, bőséges és egészséges ivóvízkészlettel, megfelelő úthálózattal rendelkező vidékekre telepítették, lehetőleg a vasútvonal és a járásban lévő piacok közelébe. A csehszlovák kormány a telepeseket 33 év alatt visszafizetendő alacsony kamatú hitellel, kedvező részletfizetési feltételekkel, gazdasági felszerelésekkel, házi állatok vásárlásakor állami dotációval támogatta. Falvaikban állami költségvetésből építették fel a középületeket, templomokat, kultúrházakat, sportlétesítményeket (Vadkerty 1993).

A mezőgazdasággal foglalkozó gondolatmenetünk befejezésekképpen azt mondhatjuk, hogy az agrárpolitika – különösen a földreform – kiváló eszköz volt Prága kezében a magyar kisebbség ellen. A földosztás és az ezt kísérő kolonizáció jelentősen megváltoztatta a Csehszlovák Köztársaság megalakítása előtt szinte tiszta magyar – 1918 után dél-szlovákiai – határvidék nemzetiségi arculatát.

Összefoglalva a gazdasági élet négy legfontosabb szektoráról (az ipar, a mezőgazdaság, a pénzügyek és a közlekedés) elmondottakat tanulságként megállapíthatjuk, hogy a cseh polgárság – a prágai kormány hathatós támogatásával – saját politikai és gazdasági érdekeinek megfelelően mintegy belső gyarmatként kezelte Szlovákiát, ennek során nem csupán a magyar kisebbség, de a szlovák nemzet érdekeit is semmibe vette.

Konklúziók

Fejezetünk elején abból indultunk ki, hogy az első Csehszlovák Köztársaságot megalapító és működtető csehszlovák politikai elitet – az emblemikus figurák Masaryk és Benes – egy olyan kihívás érte, mely arról szólt, hogy képesek-e az új állam regionális különbségeit kezelni. Képesek-e a különféle régiókból egységes

államot teremteni, avagy a centrifugális erők szétszakítják államukat. Véleményünk szerint a csehszlovák politikai elit előtt – az államalapítás után – három feladat állt:

- 1) Megoldani a csehszlovákizmus hivatalos ideológiává válásából fakadó szlovák-kérdést, azaz a szlovák autonómia törekvéseket oly módon kezelni, hogy az ne fenyegetse az új állam egységét.
- 2) Politikai és gazdasági eszközökkel biztosítani a kisebbségek, azaz a németek, a magyarok és a lengyelek lojalitását a csehszlovák államhoz.
- 3) Integrálni az eltérő gazdasági fejlettségű tartományokból/régiókból álló államot. Ahhoz, hogy ezek a régiók gazdaságilag integrálódjanak egy olyan gazdaságpolitika kidolgozására és végrehajtására lett volna szükség, amely lehetővé tette volna a hagyományosan ipari, illetve agrár dominanciájú régiók közötti organikus gazdasági kapcsolatok kiépítését és a regionális egyenlőtlenségek kompenzálását.

Véleményünk szerint a három feladatból egyet sem sikerült a csehszlovák politikai elitnek megoldania.

- 1) A csehszlovák nemzetegység ideológiájához a prágai politikai elit mereven, szinte államvallásszerűen ragaszkodott. Ennek jegyében valamennyi szlovák követelést, amely az autonómiára irányult és valamiféle elmozdulást jelentett a centralisztikus állam felől a föderalisztikus állam felé, elutasított. Ennek következtében a két államalkotó nemzet konfliktusa permanenssé vált. Ez odavezetett, hogy a harmincas években megjelent az a szlovák politikai irányzat – násputisták –, amely kétségbe vonta a csehszlovák állami keretek jogosultságát és önálló államiséget követelt.
- 2) Az erőszakkal bekebelezett, idegen nemzetrészek (németek, magyarok, lengyelek) ellenséges érzülettel viseltettek a Csehszlovák Köztársaság iránt, nem tekintették azt saját államuknak. A németek egy része csak ideiglenesen vállalt vele politikai közösséget (lásd az aktivizmus jegyében német miniszterek a kormányban), illetve a magyarok körében az aktivizmus csak elenyésző hívet szerzett. Így a kisebbségek legfontosabb politikai célkitűzésévé a köztársasági államkeretből való kiszabadulás vált.
- 3) Nem történt meg a regionális különbségek kiegyenlítése. A Monarchia keretei között megizmosodott cseh polgárság a csehszlovák államon belül – a prágai kormány hathatós támogatásával – belső gyarmatként kezelte Szlovákiát. A gazdasági élet minden területén (gyáripar, pénzügyek stb.) fölényre törekedett, és saját – azaz cseh – gazdasági érdekeinek megfelelően cselekedett. Prága gazdaságpolitikája – esetleg írhatnánk regionális politikát is – a nyers cseh érdekérvényesítés jegyében zajlott.
- 4) Mivel a cseh országrészek és Szlovákia közötti különbségek nemzetiségi differenciálódásként is megjelentek, kijelenthetjük, hogy a csehszlovákizmus fikciója nem csupán az ideológiai mezőben, hanem a gazdasági élet területén is megbukott. Az államalkotó szlovákokat a cseh polgárság gazdasági téren is maga alá gyűrte.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a prágai kormány mind a politikai, mind a gazdasági mezőben állandó harcban állt az „államalkotó” szlovákság többségével, illetve az ország nemzeti kisebbségeivel. Ráadásul ezek a centrifugális tendenciák a kisebbségek megléte miatt összekapcsolódtak a versailles-i békerendszer összeomlásával, így a csehszlovák állam bukása törvényszerű volt.

Jegyzetek

- ¹ Lásd erre vonatkozóan Illés Iván számításait (Illés 2002, 42).
- ² Az 1921-es népszámlálás esetében több adatsor ismeretes, melyek kisebb-nagyobb mértékben eltérnek egymástól. A német és a magyar szerzők szinte minden esetben megkérdőjelezzik a csehszlovák adatok hitelességét. Jelen táblázatot *Rothschild* (1974) művéből vettük át.
- ³ A cseh és szlovák nemzet elkülönítését Gyurgyík László végezte el (Gyurgyík 1993, 21). Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy Joseph Rothschild és Gyurgyík László adatai között mind az 1921-es, mind az 1931-es népszámlálást illetően eltérés fedezhető fel. Ez alapvetően abból a tényből fakad, hogy mindkét népszámlálás esetében több végleges, különböző kritériumok alapján összeállított adatsor ismeretes.
- ⁴ Itt jegyezzük meg, hogy Benes: *Détruisez L'Autriche–Hongrie. La Martyre des Tchécoslovaques a travers histoire* (Paris 1916.) könyve először magyar nyelven a Pándi Lajos (JATE–BTK) által szerkesztett DOCUMENTA HISTORICA sorozat 5. köteteként (Szeged, 1992) jelent meg, és jelen tanulmány szerzője rendezte sajtó alá.
- ⁵ Benes: *Détruisez L'Autriche–Hongrie. DOCUMENTA HISTORICA* 5. 12. old.
- ⁶ Ennek érzékeltetésére két adat: 1. A malomipar 1920-ban 65 millió mázsa örlőkapacitással rendelkezett, viszont a trianoni országhatárok közötti szántóterületek a legjobb esetben sem biztosíthattak többet mint évi 20–28 millió mázsa gabona. 2. Nagybánya, Kőrmöcbánya és Selmechbánya elcsatolásával megszűnt a magyar arany, ezüst, réz, horgany és mangánbányászat (*Romsics* 2000, 152).
- ⁷ Az adatsort *Vadkerty* (1993, 206–210), *Seluczky* (1964, 7–31) és *Pryor* (1973, 211–212) adatait felhasználva készítettük el.
- ⁸ Az adatsor elkészítéséhez a hetes lábjegyzetnél felsorolt irodalmakat használtuk fel.
- ⁹ Kimondottan a kisebbségi magyarság gazdasági helyzetéről lásd *Hantos* (1993) művét.
- ¹⁰ A törvény szövegét közli Pálesch Ervin (*Pálesch* 1921).

Irodalom

- Arató E. (1977) *Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Berend T.–Ránki Gy. (1976) *Közép-Kelet Európa gazdasági fejlődése 19–20. században*. KJK Kiadó, Budapest.
- Berend T.–Ránki Gy. (1987) *Európa gazdasága a 19. században*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Gulyás L. (1996) Egy sikeres emigráció anatómiája. Eduárd Benes első világháború alatti emigrációjának néhány momentuma. – *Aetas*. 2–3. 103–139. o.
- Gulyás L. (2000) „Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot” avagy a Masaryk–Benes-féle csehszlovák emigráció érvrendszerének első szintézise. – *Limes*. 4. 35–51. o.
- Gyönyör J. (1992) *Határok születtek*. Madách Kiadó, Pozsony.
- Gyurgyík L. (1993) A csehszlovákiai magyarság a népszámlások tükrében. – Gyurgyík L. (szerk.) *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből*. Kalligram Kiadó, Pozsony. 7–31. o.
- Haltenberg I. (1993) A parasztság. – Fazekas J. (szerk.) *Vagyunk és leszünk. A szlovenszói magyarság társadalmi rajza*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 151–160. o.
- Hantos L. (1993) Gazdasági életünk húsz éve. – Fazekas J. (szerk.) *Vagyunk és leszünk. A szlovenszói magyarság társadalmi rajza*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 127–141. o.
- Illés I. (2002) *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Lengyel Gy. (1980) *A csehszlovák fejlődés néhány vonása a két világháború között*. MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Budapest.

- Ölvedi J. (1985) *Napfogyatkozás. Magyarok Szlovákiában*. Püski, New York.
- Pálesch E. (szerk.) (1921) *Cseh-szlovák törvények és rendeletek. 1 kötet 1918–1919*. Presov (Eperjes).
- Pryor, Z.P. (1973) Czechoslovakia economic development in the interwar period. – Mamatey, V.S.–Luza, R. (eds.) *A history of Czechoslovak Republic 1918–1948*. Princeton University Press, New Jersey. 188–216. o.
- Rehceigl, M. (1968) *Czechoslovakia. Past and Present. Vol. I*. The Hague, Paris.
- Romportlová, M. (1988) A kereskedelmi politika helye a két világháború közötti csehszlovák–magyar kapcsolatokban. – Szarka L. (szerk.) *Békétlen évtizedek. 1918–1938. Tanulmányok és dokumentumok a magyar–csehszlovák kapcsolatok történetéből a két világháború között*. MTA, Budapest. 25–43. o.
- Romsics I. (2000) *Magyarország története a XX. Században*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Rónai A. (1993) *Közép-Európa Atlasza*. Hasonmás kiadás. Szent István Társulat–Püski Kiadó, Budapest.
- Rothschild, J. (1974) *East Central Europe between Two World Wars. History of East Central Europe Volume IX*. University of Washington Press, Seattle–London.
- Seluczky, R. (1964) The economic equalization of Slovakia with the Czech Lands. – *Czechoslovak Economic Papers 3*.
- Szarka L. (1993) *A szlovákok története*. Bereményi Kiadó, Budapest.
- Vadkerty K. (1993) A Csehszlovák Köztársaság gazdaságtörténete 1918–1938. – Gyurgyik L. (szerk.) *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből*. Kalligram Kiadó, Pozsony. 175–217. o.
- Ziedler M. (2001) *A revíziós gondolat*. Osiris Zsebkönyvtár, Budapest.